

Martin Fahlgren

Ur Stalin-epokens annaler

I denna artikel tittar vi lite närmare på två frågeställningar som Chrusjtjov berör i sitt ”hemliga tal” 1956. Den ena rör en liten, men ändå intressant och avslöjande detalj, nämligen historien bakom *SUKP(b):s historia* (1938 års upplaga) och en Stalin-biografi (från 1947). Den andra är allvarligare och rör Stalins sista år.

Vem skrev egentligen *SUKP(b):s historia*?

I Moskva publicerades 1947 en ”kortfattad biografi” om Stalin. Biografen översattes även till svenska och 1972 gav Proletärkultur (KFMLr:s förlag) ut den i nyutgåva under titeln *J.V Stalin – bolsjevikernas stålhårde ledare*. På sidorna 108-109 i denna bok läser vi:

”År 1938 utkom boken ’SUKP(b):s historia. Kortfattad kurs’, författad av Stalin och godkänd av en kommission av SUKP(b):s centralkommitté.”

Jaså, det var alltså Stalin själv som skrev denna sagobok (där Stalin är den största hjälten).

På försättsbladet till svenska upplagan av SUKP(b):s historia står det däremot att parti-historien framtagits

”Under redaktion av en kommission av SUKP(b):s Centralkommitté
Godkänd av SUKP(b):s CK år 1938”

Två olika versioner således. Vilken ska vi tro på? Vi forskar vidare.

I sitt ”hemliga tal” har Chrusjtjov en hel del att säga om Stalin-biografen, men här ska vi bara titta på vad han säger om det ovan citerade påståendet att Stalin skrivit historieboken (ordalydelsen i översättningarna skiljer sig något åt, men innebörden är densamma):

Ytterligare ett faktum ur Stalins ”Kortfattad biografi”. Vi vet att en kommission inom Centralkommittén arbetade med att sammanställa ”Kortfattad historia för Sovjetunionens kommunistiska parti (b)”. Detta av personkult genomsyrade verk, sammanställdes av ett visst författarkollektiv. Det förhållandet återgavs så här med följande formulering i utkastet till Stalins ”Kortfattad biografi”:

”En kommission inom RKP(b)s Centralkommitté arbetade ledd av kamrat Stalin, under hans personliga och synnerligen aktiva deltagande, med att sammanställa ’Kortfattad historia för Sovjetunionens kommunistiska parti (b)’”.

Stalin var dock inte nöjd med den formuleringen och i ”Kortfattad biografi” har den därför bytts ut mot följande:

”År 1938 utkom ’Kortfattad historia för Sovjetunionens kommunistiska parti (b)’ skriven av kamrat Stalin och godkänd av en kommission inom RKP(b)s CK”.

Vad finns här mer att tillägga? (*Livlighet i salen*). Som ni ser genomgick verket en förbluffande omvandling, från att ha varit en bok skriven av ett kollektiv till ett verk skrivet enbart av Stalin. Det finns väl knappast behov av att prata om hur och varför denna omvandling ägde rum.

Enligt Chrusjtjov infördes alltså denna formulering på inrådan av Stalin själv.

Vi har nu två källor som förnekar att Stalin skrev SUKP(b):s historia. Vi ska emellertid också undersöka vad ärkestalinisten Molotov hade att säga om saken. Intervjuaren Feliks Tjujev ställde frågan

Jag har hört att ”SUKP(b):s historia. Kortfattad kurs” skrevs av Jaroslavskij...

och Molotov svarade:

Det kan inte vara på det sättet. Men den skrevs inte av Stalin. Och han sade inte att han skrev den. Han läste bara ett kapitel för oss, det om filosofi... (*Molotov Remembers* sid 168)

Vi har nu tre oberoende källor som förnekar att Stalin skrev SUKP(b):s historia, så den saken torde vara avgjord, men hur kom det då sig att påståendet kom med i Stalin-biografin? Här måste antingen Chrusjtjov eller Molotov fara med osanning. I detta fall är nog Chrusjtjovs version den troligare. Om Molotovs version vore sann då återstår ju ändå frågan om hur lögnen att Stalin var ensam författare till SUKP(b):s historia kunde komma med i Stalin-biografin. Att det skulle ha skett utan Stalins vetskap är otroligt och vi har heller aldrig hört att någon "bestraffats" eller ens kritiserats för detta tilltag. Därför är Molotovs version med allra största sannolikhet felaktig: Molotov minns fel eller ljuger.

Stalins sista år

Enligt Chrusjtjov led Stalin under sina sista år av en extrem förföljelsetmani och misstänkte allt och alla:

Han (Stalin) hade förlorat all känsla för realiteter, visade misstänksamhet och högmod inte bara mot enskilda människor i vårt land, utan också mot andra länders partier och andra stater.

Chrusjtjovs exemplifierar detta med bl a den sk "läkarkomplotten", där ett antal, huvudsakligen judiska läkare, anklagades för att försöka mörda Stalin och andra sovjetledare. Förhållandet till Tito i Jugoslavien är (enligt Chrusjtjov) ett annat exempel på detta.

Men Stalins misstänksamhet riktade sig även mot gamla trotjänare. I sin "hemliga" rapport sade Chrusjtjov följande om Stalins förhållande till Molotov (som stått vid Stalins sida ända från 1917) och Mikojan:

Eller ta CKs första plenarmöte efter 19:e kongressen (hösten 1952, *MF:s anm*), då Stalin talade och inför denna församling gav en personbeskrivning om två av vårt partis äldsta medlemmar, nämligen Vjatjeslav Michailovitj Molotov och Anastas Ivanovitj Mikojan och riktade helt grundlösa anklagelser mot dem. Om Stalin hade varit kvar i partiledningen ytterligare några månader är det möjligt att kamraterna Molotov och Mikojan inte hade kunnat hålla några tal här på denna kongress.

Stalin hade tydligen planer på att ordna en skenrättegång mot Politbyråns äldsta ledamöter. Hans förslag efter 19:e kongressen om att välja ett CK-presidium bestående av 25 personer hade uppenbarligen syftet att göra sig av med Politbyråns äldre ledamöter och att lansera mindre erfarna som alltid skulle vara beredda att lovprisa honom. Man kan t.o.m. förutsätta, att förslaget kom till som en första åtgärd för att fysiskt förrinta Politbyråns äldre ledamöter och därmed göra sig kvitt alla vittnen till de för Stalin obehagliga handlingar varom vi nu redogör för.

Är inte allt detta exempel på ogrundad "smutskastning av Stalin" från Chrusjtjovs sida? Nej, alla inblandade, inklusive den notoriske stalinisten Molotov, är överens om att Stalin mot slutet av sitt liv verkligen var sådan. Molotov säger t ex:

"Men Stalin, särskilt under hans sista år, litade inte helt och fullt på någon." (*Molotov Remembers*, sid 322)

"Under sina sista år led Stalin av förföljelsetmani... Ja, han led uppenbarligen av förföljelsetmani under sina sista år. Hur skulle det kunna vara annorlunda? Det är den lott som drabbar alla ledare som suttit vid makten för länge." (a.a. sid 324)

Molotov bekräftar att han råkade i onåd (a.a. sid 313 ff). Han säger bl a:

1953 bjöd inte längre Stalin in mig för att delta i officiella eller informella kamratliga sammankomster, att tillbringa en afton tillsammans eller att se en film. Jag var utestängd. Håll i minnet att Stalin under sitt sista år intog en negativ hållning gentemot mig. Jag anser att det var felaktigt. Detta borde grundligt undersökas. Jag, för min del, hade inte ändrat min uppfattning om Stalin, men uppenbarligen hade någon fått honom att vända sig mot mig. (a.a. sid 315)

Sedan antyder Molotov att det kan ha varit Berija, Chrusjtjov och/eller Malenkov som låg bakom det hela. Det må vara hur som helst med den saken, men att Molotov överhuvudtaget kan resonera på detta sättet visar vilken sjuklig ”atmosfär” av intriger, ömsesidig misstänksamhet osv, som rådde i kretsen kring Stalin.

Affären med Molotov innehåller många fler snaskiga detaljer. Exempelvis lät Stalin 1949 arrestera Molotovs hustru, Polina Semjonovna Zjemtjuzjina, anklagad för att ha planerat mörda Stalin.¹ I samband med detta togs hennes fall upp vid ett CK-möte, där det beslöts att utesluta henne från Centralkommittén – alla röstade för beslutet, utom Molotov som lade ned sin röst, vilket givetvis inte Stalin gillade. Molotov berättar att Stalin krävde att han skulle skilja sig från hustrun, vilket han också gjorde ”för sakens skull”. Hon överlevde dock och Molotov kunde återförenas med hustrun efter Stalins död. (För mer detaljer kring Molotovs relationer till Stalin under de sista åren, se *Molotov Remembers*, sid 313-326 och *Chrusjtjov minns*, sid 259-317).

Chrusjtjov berättar följande episod, som om den är sann (och det finns egentligen ingen anledning till att ifrågasätta den), ger en talande bild av hur Stalin såg på sig själv och världen omkring under sina sista år. Händelsen inträffade sommaren 1951, då Stalin var på semester:

En dag tog Mikojan och jag en promenad på Stalins tomt och Stalin kom ut och satte sig på verandan. Han tycktes inte lägga märke till Mikojan och mig. ”Jag är slut”, sade han till ingen särskild. ”Jag litar inte på någon, inte ens på mig själv.” (*Chrusjtjov minns*, sid 308)

Hur kunde det bli på det sättet? Var Stalin helt enkelt sinnessjuk – vilket Chrusjtjovs beskrivningar ger vid handen – eller finns det andra förklaringsmodeller, som är mindre knutna till individen Stalin och i stället utgår från en socio-politisk analys? Givetvis finns det sådana, bättre förklaringar. Jag ska avsluta denna artikel med att citera ett längre avsnitt ur Isaac Deutschers *Stalin*-biografi, där Deutscher i sista (tilläggs)kapitlet – ”Stalins sista år” – bl a tar upp en del av de avslöjanden som Chrusjtjov gjorde i sitt ”hemliga tal” och sedan för ett resonemang som visar att man inte alls behöver skylla på Stalins mer eller mindre sjukliga psyke för att förklara det hela. Deutscher diskuterar även varför ingen försökte störta Stalin m m. Vi överlämnar ordet till Deutscher:

Sedan Chrusjtjov gjorde dessa uttalanden har det blivit vanligt att tala om Stalins paranoia. Det är därför inte nödvändigt att anta att han blev sinnessjuk i mera strikt mening. Hans kvasiparanoida beteende följde av hans situation. Den låg inherent i utrensningarnas logik och i deras konsekvenser. Den misstänksamhet med vilken han behandlade även sina egna anhängare var inte grundlös. De hade varit med honom och uppmuntrat honom under förföljelsen mot trotskisterna, zinovjevisterna och bucharinisterna, men då förföljelsen utvecklades till de stora massakrerna från 1936-38 chockades många av de mest trogna stalinisterna och blev ångerköpta. De hade accepterat premisserna för Stalins handlande men inte följderna. De hade samtyckt till undertryckandet av oppositionen, men inte till dess fysiska utplåning. Postysjev, Rudzutak, Kossior och andra vågade uttrycka sin ånger eller sina tvivel och att ifrågasätta Vysjinskijs rättsskipning. När de gjorde det gav de omedelbart upphov till Stalins misstänksamhet för illojalitet och i verkligheten höll de också faktiskt på att bli illojala mot honom. Då de ifrågasatte behovet av att utrota trotskisterna och bucharinisterna, ställde de inte någon av Stalins vanliga politiska beslut under debatt. De angrep helt enkelt hans moraliska karaktär och antydde att han var skyldig till avskyvärda förbrytelser. Om de skulle handla konsekvent så var de tvingade att därefter arbeta för att störta Stalin. I det fallet skulle de bli farligare för honom än både bucharinister eller trotskister hade varit för de kunde använda mot honom den makt och det inflytande de fortfarande var i besittning av, i egenskap av ledande män inom hans egen fraktion. Han var tvungen att anta att deras handlingar skulle vara

¹ Arrestering av partiledarnas fruar var inte ovanligt. Detta råkade president Kalinins hustru Jekaterina Ivanovna Kalinina ut för (i oktober 1938), liksom den finske kommunistledaren Otto W. Kuusinens hustru Aino Kuusinen, som beskriver detta i sina memoarer, *Vi skola nästan alla dö*, utgiven på svenska 1972.

konsekventa med deras ord. Han hade inte råd att vänta och se om de faktiskt skulle använda sin makt mot honom. Av självbevarelse var han tvungen att förekomma dem. Och han kunde förekomma dem endast genom att krossa dem.

Han rörde sig inom den egna terrorns onda cirkel, där hans sinne även om det hade varit alltigenom friskt var bestämt att gripas av förföljelsemani. Ju mer realistiskt, nyktert och sunt han såg på de personer som omgav honom dess mer akut blev hans misstänksamhet och fruktan för dem. Ju mer han befriade sig från självbedrägeri dess värre blev hans mardrömmar. Han kunde inte själv behålla makten och samtidigt krossa hela sin egen fraktion. Han var tvungen att rädda delar av den, hålla den vid liv och använda den som ett instrument för regimen. Men vilka känslor hyste de överlevande för honom? Brydde sig män som Molotov, Chrusjtjov, Malenkov, Kaganovitj, Berija och Mikojan om avrättningarna av Rudzutak, Kossior, Postysjev och Eiche som hade varit deras närmaste kamrater i Stalins 'gamla garde'? Om de inte fäste sig vid det så var de skurkar utan minsta gnutta samvete – och hur skulle då Stalin kunna räkna med deras lojalitet? Om de brydde sig om det måste de – hur skickligt de än dolde sina känslor – känna ett djupt hat och en längtan efter hämnd på sin hjärtlöse mästare. I vilket fall kunde inte Stalin ta deras lydnad och underdånighet för vad den tycktes vara. Han måste misstro dem, bevaka dem och vara på sin vakt mot dem. Ibland, som då han frågade 'Varför är din blick så ostadig idag?', försökte han att genomtränga dem och nå in till deras gömda tankar och känslor. Men dessa låg oåtkomliga – han själv hade framtvingat det. Efter att ha tvingat sina lakejer och underhuggare att visa obegränsad beundran, att förställa sig och bära mask kunde han nu inte få dem att visa sina verkliga ansikten. Följaktligen kunde han inte veta vilka onda tankar och ränker som de kanske smidde bakom sina masker. Att de stämplade mot honom skulle bara vara naturligt. Ingen har större anledning att i despoten se källan till allt ont än despotens hov, det närmaste vittnet till hans maktfullkomlighet, som vet bäst hur ofta deras egen lycka och statens affärer beror på hans nyckfullhet eller inbilskhet. Tanken på konspiration faller sig helt naturligt för dem, palatskuppen är deras karaktäristiska politiska handlingsmetod.

Fanns det då inga försök till en palatsrevolution inom Kremles murar under dessa dagar då Kreml var det enda centrumet i landets politiska aktivitet? De interna historier som Stalins efterträdare har berättat innehåller inte något svar på denna fråga. Vad de emellertid avslöjar är att under Stalins sista år pågick en närmast permanent konspiration i hans omgivning. Hans närmaste anhängare levde i en ständig skräck för honom. De svävade ständigt mellan upphöjelse och förnedring, mellan liv och död. Om inte annat så måste självbevarelsedriften ha drivit dem till något slag av aktion. Och om Chrusjtjov och andra partiledare kunde bryta ut med så mycket vämjelse och hat mot Stalin 1956 så måste dessa känslor ha funnits hos dem också under hans livstid och frestat dem att försöka frigöra sig från maran. Stalin kan inte ha undgått att ana eller gissa detta.

Varför kom då aldrig någon komplott till utförande? Uppenbarligen hölls de eventuella kupp-makarna tillbaka av starka hinder. Deras marxistiska tanketradition, trots att den var förkrympt och perverterad, var emot användandet av 'individuell terror'. Långt mer betydelsefull var emellertid det hinder som låg i den gemensamma skulden och ansvaret. Malenkov, Chrusjtjov, Berija, Molotov, Bulganin och deras vänner hade varit delaktiga i så många av Stalins missdåd och var bundna till honom genom så många trådar att det skulle ha varit liktydigt med självmord för dem att med våld försöka bryta dessa bindningar. (Även då de efter hans död försökte att utan våld skära av dess bindningar fann de sig själva på väg att hamna i onåd.) Det bör framhållas att terrorn drabbade Stalins egna anhängare först strax före andra världskrigets utbrott när det fanns skäl att frukta att en palatsrevolt kunde ruinera landets moral och försvarsvilja. Kriget ajournerade krisen inom toppen. Efter kriget skyddades Stalin av sin seger — vem skulle våga lyfta handen mot marskalken i all hans ära? Det tog tid innan nya umbäranden, ny terror och ny desillusionering fläckade glorian och återigen drev människor till desperation. Det var således först under Stalins sista år som krisen på toppen på nytt aktualiserades. Voznesenskij's fall och Leningradaffären var dess första manifestation. De nya utrensningarna hade inte föregåtts som de gamla mot trotskister och bucharinister, av långa och delvis öppna motsättningar i ideologiska och politiska frågor. Följaktligen kunde ingen säga vad män som Voznesenskij eller Kuznetsov hade stått för och vad de hade fallit i onåd för. Kanske förelåg det ingen fundamental politisk motsättning. Numera var det fullt tillräckligt att en medlem av politbyrå eller något av centralkommitténs sekretariat omedvetet

irriterade ledaren eller upptäcktes i någon ljusskygg hovintrig för att hans öde skulle vara beseglat, och hans öde var också en varning till de andra.

Chrusjtjov återger att han, Malenkov och en annan medlem av politbyrån gick till Stalin strax efter det att Voznesenskij hade fallit för att ingripa till sin kollegas fördel. Men Stalin svarade dem genom att säga 'Voznesenskij avslöjades som en folkets fiende, han har skjutits just idag på morgonen. Försöker ni tala om för mig att också ni är fiender till folket?' Efter ett sådant utspel var Chrusjtjov och hans kamrater antingen tvungna att kräva ett omedelbart sammanträde i Politbyrån (eller i centralkommittén) för att överlägga om frågan vilket skulle lett fram till inledandet av en revolt eller också var de tvungna att backa. De visste att de skulle tillintetgöras innan de ens försökt att samla politbyrån. Stalin skulle bli informerad om deras avsikter innan de lyckats ta kontakt med de övriga medlemmarna. De var alla övervakade och avlyssnade till och med i sina sovrum eller badrum. Och politbyrån, för att inte tala om centralkommittén, var inkapabel till handling. Stalin höll den splittrad genom att låta invälja de mest rabiata rivaler bland dess medlemmar. I sin fruktan för en komplott från personerna i sin omgivning intrigerade han hänsynslöst mot dem.²

Martin Fahlgren
5 juni 2006
Reviderat 15 juli

² I. Deutscher, *Stalin*, Partisanförlaget 1972, sid. 476-8